

Відповідальність за договором

сурогатного материнства

Ю. В. Коренга

аспірант кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Стаття присвячена детальному вивченню питання відповідальності сторін за договором сурогатного материнства. Вивчається міра відповідальності сторін за договором сурогатного материнства, адже саме відповідальність є однією з найважливіших гарантій на-

лежного виконання угоди та дотримання прав і законних інтересів не тільки сторін договору, а й новонародженого маляти.

Ключові слова: сурогатне материнство, договір сурогатного материнства, відповідальність, санкція.

Стаття посвящена детальному изучению вопросов ответственности сторон по договору суррогатного материнства. Изучается мера ответственности сторон по договору суррогатного материнства, ведь именно ответственность представляет собой наиболее важную гарантию должного исполнения договора, а также соблюдения прав и законных интересов не только сторон, но и новорожденного малыша.

Ключевые слова: суррогатное материнство, договор суррогатного материнства, ответственность, санкция.

The work is devoted to a detailed study of the question of liability of the contract surrogacy. In a peer-reviewed article examines the responsibility of the parties to the contract of surrogacy, because it is responsible is one of the most important guarantees of the proper implementation of the agreement and the rights and legitimate interests of not only the parties to the contract, but the newborn baby.

Keywords: surrogacy, surrogacy contract, liability, penalty.

Питання відповідальності сторін за договором сурогатного материнства потребують детального вивчення. Адже після успішного завершення процедури імплантації ембріона, у випадку настання вагітності сурогатної матері, сторони вступають у договірні відносини на достатньо тривалий період свого життя, протягом якого вони є не лише сторонами у договорі, а й особами, що відповідають за життя ще ненародженої дитини. У зв'язку з цим розробка міри відповідальності сторін за договором сурогатного материнства є завданням нашого дослідження. Відповідальність сторін є однією з найважливіших гарантій його належного виконання і дотримання прав та законних інтересів не тільки сторін договору, а й новонародженого маляти. Відповідальність повинна регулюватись нормами цивільного законодавства. Оскільки такий договір змішаний і підпадає під дію норм цивільного та сімейного законодавства, він є новими відносинами в рамках усталених та загальноприйнятих сімейних відносин [1, с. 54].

Цією темою займається достатня кількість як вітчизняних вчених-юристів, так і зарубіжних науковців. Ми розглянули праці Т. Є. Борисової «Договір сурогатного материнства: актуальні питання теорії, законодавства та практики», Т. К. Крайової «Договір сурогатного материнства», Є. С. Митрякової «Правове регулювання сурогатного материнства у Росії», статті вітчизняних учених Н. А. Аблятіпової, В. А. Ватраса, О. Михальчука.

Оскільки договір сурогатного материнства двосторонній, отже, і зобов'язання виникають для обох сторін. Тому санкції за його неналежне виконання можуть застосовуватись як до однієї сторони, так і до іншої. Таким чином, сурогатна матір та подружжя-замовники можуть відчуті негативні наслідки юридичного характе-

ру, якщо вони виконали неналежним чином або взагалі не виконали взяті на себе за договором зобов'язання. Штрафні санкції, виплата витрат, що покладається на недобросовісну сторону, відшкодування моральної шкоди повинні бути суттєвими умовами договору.

Досить важливим є визначення можливих порушень у сфері виконання договору сурогатного материнства. По-перше, у договорі повинні бути передбачені правові наслідки, що наступають у випадку відмови батьків-замовників від дитини. Відповідно до статті 123 пункту 2 Сімейного кодексу України (далі – СК України), у разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є подружжя. Отже, у такого подружжя народилась дитина, проте з певних причин (наприклад розлучення чоловіка та дружини) вони відмовились від новонародженого, тобто не виконали свій обов'язок, що передбачений ст. 143 СК України – забрати дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я. У цьому випадку, відповідно до п. 4 цієї статті, якщо батьки замовники не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я, забрати дитину мають право її баба, дід, інші родичі з дозволу органу опіки та піклування. Проте, якщо ні батьки, ні найближчі родичі не забрали дитину без поважної причини і протягом 6 місяців не виявили щодо неї батьківського піклування, вони відповідно до ст. 164 СК України позбавляються батьківських прав.

Тобто, бачимо, що законодавець чітко визначив: дитина, від якої відмовились батьки, передається найближчим родичам, або під опіку держави, проте не сурогатній матері. Ця жінка не має права заявляти будь-які претензії до новонародженого маляти. Фактично українське

законодавство не може змусити батьків-замовників прийняти дитину, у тому випадку якщо вони вирішили відмовитись від неї. Тому, в першу чергу страждають діти, які залишились без батьківського піклування. Вважаємо, що варто встановити заборону відмови генетичних батьків від запису батьками дитини, народженої сурогатною матір'ю. В іншому випадку інтереси новонародженого маляти не будуть захищені належним чином, адже виникає ситуація, коли сурогатна матір готова передати дитину батькам-замовникам, а такі особи не бажають стати батьками. В результаті, як було розглянуто вище, дитина залишається сиротою. При цьому подружжя не буде нести ніякої відповідальності за власні дії.

Друга група порушень договірних умов стосується можливості розірвання договору генетичними батьками. Адже відповідно до статті 214 пункту 2 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) – особи, які вчинили дво- або багатосторонній правочин, мають право відмовитись від нього за взаємною згодою сторін, а також у випадках, передбачених законом. Як зазначається у коментарі до ЦК України під ред. Є. О. Харитонова, відмова від договору допускається за взаємною згодою сторін, а також у випадках, передбачених законом. Але слід врахувати, що згідно зі ст. 651 ЦК України відмова від договору (розірвання договору) можлива й на інших підставах. Зокрема, у самому договорі можуть бути передбачені підстави, за яких договір може бути припинений в односторонньому порядку за ініціативою однієї зі сторін. Наприклад, у договорі може бути застережене право особи відмовитись від договору, якщо він не виконується відповідно до встановлених строків, боржник не виконує окремих умов договору тощо. У випадку розбіжностей оцінки сторонами достатності підстав для односторон-

ньої відмови від договору спір вирішується судом. Варто звернути увагу на те, що свобода відмови від договору зберігається в тому разі, якщо його умови повністю сторонами виконані [2, с. 220]. Відповідно до цього коментаря звернемось до ст. 651 ЦК України, пункт перший якої визначає, що у разі порушення зобов'язання однією стороною друга сторона має право частково або в повному обсязі відмовитись від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законодавством.

Отже, можна допустити той факт, що сурогатна матір несумлінно виконувала свої обов'язки (надала неправдиву інформацію про стан свого здоров'я, відмовлялась виконувати приписи лікаря, свідомо створювала загрозу для життя та здоров'я плоду – палила, вживала алкоголь, наркотичні речовини і т. д.), або ж у самому договорі були передбачені підстави щодо відмови від нього, то батьки-замовники мають юридичну можливість здійснити таку дію.

Також варто згадати про зміну або розірвання договору у зв'язку з істотною зміною обставин, що передбачені ст. 652 ЦК України. Зокрема у даній статті зазначено, що у разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору, договір може бути змінений або розірваний за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання. Зміна обставин істотна, якщо вони змінилися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах.

Якщо сторони не досягли згоди щодо приведення договору у відповідність з обставинами, які істотно змінились, або щодо його розірвання, договір може бути розірваний, а з підстав, встановлених частиною четвертою цієї статті, – змінений за рішенням суду на вимогу заці-

кавленої сторони за наявності одночасно таких умов:

1) в момент укладення договору сторони виходили з того, що така зміна обставин не настане;

2) зміна обставин зумовлена причинами, які зацікавлена сторона не могла усунути після їх виникнення при всій турботливості та обачності, які від неї вимагалися;

3) договором порушено б співвідношення майнових інтересів сторін і позбавило б зацікавлену сторону того, на що вона розраховувала при укладенні договору;

4) із суті договору або звичаїв ділового обороту не випливає, що ризик зміни обставин несе зацікавлена сторона.

У разі розірвання договору внаслідок істотної зміни обставин, суд, на вимогу будь-якої із сторін, визначає наслідки розірвання договору, виходячи з необхідності справедливого розподілу між сторонами витрат, понесених ними у зв'язку з виконанням цього договору. Зміна договору через істотну зміну обставин допускається за рішенням суду у виняткових випадках, коли розірвання договору суперечить суспільним інтересам або потягне для сторін шкоду, яка значно перевищує затрати, необхідні для виконання договору на умовах, змінених судом. У нашому випадку такою зміною обставин може бути розлучення подружжя, смерть одного з батьків, або припинення матеріальної можливості оплати послуг сурогатної матері. Також варто визначити порядок відшкодування збитків батьками у випадку такої відмови. Вважаємо, що у випадку відмови генетичних батьків від новонародженої дитини щодо них можна застосувати норми гл. 51 ЦК України про відповідальність за порушення зобов'язання, тобто з них можна витребувати не тільки понесені сурогатною матір'ю витрати. На думку Г. Б. Романовського, народження дитини, у даному випадку, варто розглядати як шкоду у цивільно-правовому

розумінні, що спричинена сурогатній матері [3, с. 35]. У випадку відмови замовників сплатити послуги сурогатній матері чи медичній установі будуть діяти норми цієї ж глави ЦК України. Також, ЦК України у пункті п'ятому статті 653 передбачає, якщо договір змінений або розірваний, інша сторона може вимагати відшкодування збитків, завданих зміною або розірванням договору. На нашу думку, для захисту прав та законних інтересів дитини та сурогатної матері на законодавчому рівні необхідно встановити заборону щодо розірвання договору сурогатного материнства (як у випадку порушення, так і у випадку добросовісного виконання договору сурогатною матір'ю) за ініціативою подружжя-замовників після настання вагітності сурогатної матері. Без пропонуваного обмеження подружжя опиниться менш зобов'язаною стороною, ніж сурогатна матір. Замовники не будуть відчувати відповідальності за виношування дитини. Вони повинні чітко уявляти наслідки своїх дій перед укладенням договору. Таке обмеження знизить ризик легковажного ставлення до укладення договору зі сторони замовників.

Ще одним способом порушення у сфері договору сурогатного материнства є відмова сурогатної матері передати дитину батькам-замовникам. Адже на підставі листа Міністерства юстиції України №30-32/115 від 09.04.2009 р., п. 11 гл. 7 Інструкції про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій, затвердженої Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 23.12.2008 р. №771 (далі – МОЗ України) та зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 20.03.2009 р. передбачено, що реєстрація дитини, народженої за допомогою допоміжних репродуктивних технологій методом сурогатного материнства, здійснюється в установленому чинним законодавством України порядку за наявності

довідки про генетичну спорідненість батьків (матері чи батька) з плодом.

Виходячи з вищевикладеного, для реєстрації народження дитини в державному органі реєстрації актів цивільного стану у випадках, коли подружжя вказується батьками дитини, необхідно подати такі документи: заява подружжя про реєстрацію народження дитини; медичне свідоцтво про народження дитини; письмова згода сурогатної матері на запис подружжя батьками дитини, засвідчена нотаріально; довідка акредитованого лікувального закладу про застосування допоміжних репродуктивних технологій та генетичну спорідненість дитини з одним з батьків; паспорти подружжя; свідоцтво про шлюб [4].

Проте як бути у тому випадку, коли після народження дитини сурогатна матір відмовиться підписати згоду на запис подружжя батьками дитини? Така ситуація була описана вище, ми у такому випадку рекомендуємо особам, що звертаються за послугами сурогатних матерів, вимагати підписання таких документів до народження дитини та виплати винагороди сурогатній матері. Також подружжя має право звернення до суду, для доведення вини сурогатної матері, адже СК України захищає батьківські права саме подружжя, а не сурогатної матері.

Також батьки можуть зустрітись з ситуацією, коли сурогатна матір може зробити штучне переривання вагітності без наявності медичних показань та без повідомлення і згоди подружжя-замовників. Така ситуація може розцінюватись, як одностороння відмова від правочину. У цьому випадку сурогатна матір залишається без винагороди за свої послуги і повинна повернути батькам усі витрати. Подібний пункт повинен чітко прописуватись у договорі, для того щоб захистити права замовників. Зовсім інша справа, коли вагітність була перервана за медичними пока-

зами, що підтверджується медичним висновком закладу охорони здоров'я, який проводить програму сурогатного материнства. У цьому випадку подружжя змушене оплатити сурогатній матері усю суму винагороди, витрати на необхідне медичне втручання. На нашу думку, таке рішення правильне, адже навіть настання вагітності не гарантує її успішне завершення з народженням здорової дитини без шкоди для життя та здоров'я жінки. Єдиною можливою мірою для захисту матеріальних інтересів батьків-замовників є встановлення можливості зменшення виплати сурогатній матері відповідно до кількості місяців вагітності.

Якщо ж негативний результат процедури є наслідком невиконання сурогатною матір'ю своїх зобов'язань за договором (наприклад, вона не з'явилась на процедуру екстракорпорального запліднення, внаслідок чого загинув не імплантований ембріон), на цю жінку повинна покладатись майнова відповідальність перед генетичними батьками, в розмірі понесених витрат. Крім того, для таких випадків варто передбачити виплату сурогатною матір'ю неустойки. Мірою відповідальності для сурогатної матері за невиконання приписів та вимог лікарів-спеціалістів її можна позбавити обумовленою стороною частини винагороди.

Проте за невиконання подружжям зобов'язання по співпраці з сурогатною матір'ю, включно з випадками несвоєчасного надання матеріальних коштів на необхідні витрати, що визначені договором, сурогатна матір має право вимагати відшкодування понесених нею витрат, або збільшення зазначеної у договорі винагороди. Відповідальність подружжя-замовників у разі порушення строків виплати повинна відповідати загальним правилам щодо порушення договірних зобов'язань. У такому випадку генетичні батьки виплачують пеню, що нараховується

з наступного дня порушення договору. Але й сурогатна матір, що своєчасно не попередила подружжя щодо необхідності додаткових витрат або щодо нових обставин вагітності, які стали їй відомі та можуть загрожувати плоду, повинна позбавлятися права вимагати у замовників понесених нею у зв'язку з цими обставинами витрат.

Ще одним ризиком, з яким може зіткнутись подружжя, це народження хворої або мертвої дитини. Вимоги до сурогатних матерів достатньо жорсткі: міцне здоров'я, вдалий досвід вагітності, вікова межа до 35 років, вік від 21 до 35 років, наявність власної здорової дитини (дітей), психічне і соматичне здоров'я, відсутність протипоказань для виношування вагітності. Незважаючи на це, батьки не застраховані від можливості народження хворої дитини, хоча сурогатна матір та генетичні батьки повністю обстежені, і стан їхнього здоров'я не викликає сумнівів. Подружжя, що укладає договір із закладом охорони здоров'я, як правило, не виключають можливості народження хворої дитини та не включають відповідних умов у договір. Варто вирішити питання, чи можуть батьки вимагати притягнення до цивільно-правової відповідальності медичних працівників. На нашу думку, у випадку наявності вини медиків, ця проблема повинна бути вирішена позитивно, адже спеціалісти зобов'язані використовувати усі свої знання та досвід, надавати чіткій перевірці як сурогатну ма-

тір, так і майбутніх батьків. Ці особи повинні пройти усі обстеження, передбачені Інструкцією про порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій, затвердженої Наказом МОЗ України від 23.12.2008 р. №771. Штучне запліднення – це дорогovarтісна процедура з високим відсотком негативних результатів, тому пацієнти відчувають психологічну травму через відсутність бажаного результату. Негативні емоції, пов'язані з невдачею, породжують незадоволення пацієнтів. Ситуація ускладнюється тим, що в нашій країні відсутні чіткі стандарти, які визначають належний рівень надання медичної допомоги загалом та у сфері допоміжних репродуктивних технологій зокрема. Саме з цієї причини зміст договору та якість медичних послуг мають особливе значення. Медичні послуги, як і безліч юридичних, не супроводжуються наданням будь-яких гарантій. Пацієнт повинен допускати фактор ризику, тобто передбачати, що цей вид послуг не гарантує стовідсоткового результату (тобто народження здорової дитини).

Звичайно, відповідальність сторін за договором сурогатного материнства повинна бути врегульованою нормами цивільного законодавства. Оскільки такий правочин є змішаним договором та підпадає під дію норм цивільного та сімейного права, він являє собою нові правовідносини, що діють у рамках усталених сімейних відносин.

Список використаної літератури

1. Пестрикова А. А. Зобов'язання сурогатного материнства. Дис. ... канд. юрид. наук. – Самара, 2007. – С. 54.
2. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар. Вид. третє, перероб. та допов. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2007. – 1200 с.
3. Романовський Г. Б. Право на сурогатне материнство: від історії до сучасності // Проблеми репродукції. – 2006. – № 6. – С. 35.
4. Реєстрація народження дитини, народженої за допомогою допоміжних репродуктивних технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://justic.kh.ua>